

„TOTUL E ÎN MIȘCARE ȘI ÎN SCHIMBARE.”
LUIZA PETRE PÂRVAN ȘI CE SE CREEAZĂ
ÎNTRU VIAȚĂ ȘI OPERĂ – NARAȚIUNE
CU EROINĂ

ALEXANDRA PÂRVAN

Universitatea din Pitești

„Când eram tânără, mi se părea că timpul viitor se întinde în față nesfârșit și orele trec cu greu, copiii erau mici și nu vroiau să crească, programul școlii mele era foarte încărcat și număram cu satisfacție orele trecute... mai am 10, 9, 8, 7 etc. zile până la vacanță... Acum timpul fuge săgeată în fața mea, amintindu-mi să mă pregătesc pentru întâlnirea finală cu destinul.” (Luiza Petre Pârvan, 1 septembrie 2006)¹

Modelul exemplar: între om, operă și ceilalți

Sunt puține portrete de dascăli (comparativ cu câți ar putea fi rememorați), sunt mult mai puține de dascăli femei, încă și mai puține când aceste femei au construit și menținut o familie completă (cu soț și copii), și câte există oare de femei evocate pentru a fi realizat aceste lucruri în condițiile în care s-au luptat cu o boală incurabilă și severă preț de 34 de ani? Un asemenea caz este Luiza Petre Pârvan (1943-2017) – ieșită din Școala de filologie timișoreană a anilor '60, profesoară universitară la Universitatea din Pitești (1966-2003),

¹ Toate citatele din Luiza Petre Pârvan identificate doar prin dată provin din jurnalele ei, nepublicate.

profesoară la Colegiul Național „I.C. Brătianu” al aceluiași oraș într-o perioadă de desființare a secției de Filologie a universității (1984-1990), specialistă în teoria literaturii, poetică și stilistică, în plus, formată ca pianistă în Liceul de muzică „George Enescu” din București, soție, mamă a doi copii (eu și fratele meu), pacientă medicală în regim cronic și, adesea, în regim de urgență și de terapie intensivă, la limita supraviețuirii, vreme de aproape 23 de ani. „Întâlnirea ei finală cu destinul” s-a petrecut, în 15 decembrie 2017, cu același imprevizibil cu care se obișnuise în toți acești ani de suferință și așteptare a finalului, în prea-cunoscutul spațiu de spital, un spațiu al durerii, al dezolării și al manevrelor urgente, disperate și ultimamente, futele. Iată ce scria Luiza Petre Pârvan încă din 2 aprilie 2003: „Toate se întâmplă într-un mod incontrolabil și neprevăzut. Nu știu dacă mâine va fi mai rău sau mai bine sau... nu va fi deloc. Încerc să mă pregătesc pentru acest ultim moment, cea mai grea încercare de demnitate pentru un om.” Oricine își poate da seama cât de greu este să realizezi orice în asemenea condiții, să faci și un singur lucru bine, cu atât mai mult să reușești să faci performanță în planul profesiei (de filolog), al vocației (de dascăl), al vieții (în familie, între ceilalți oameni) și al morții (în confruntarea cu boala, durerea și amenințarea irepresibile).

E dificil să vorbești coerent și lămuritor despre întregul unui om și, cu atât mai mult al unui asemenea om. Am făcut deja încercarea în câteva rânduri, căutând mereu centrul de greutate al Luizei Petre Pârvan în altă parte și am simțit de fiecare dată că mi-a scăpat ceva esențial. Dintre cele patru evocări pe care i le-am făcut, trei sunt deja publicate și accesibile pe internet,² iar cealaltă urmează să apară, într-un context timișorean.³ Primul portret e axat pe o meditație asupra

² Alexandra Pârvan, „In memoriam Luiza Petre Pârvan: «Trebuie să ne uităm mereu în sus, chiar cu riscul de a ne împiedica»”, în *Săgetătorul. Pagini culturale ale cotidianului „Argeșul”*, nr. 1049, 9-15 ianuarie 2018, p. 5 și p. 8. Alexandra Pârvan, „*Taedium vitae* și risul care scutura moartea ca pe un pom de cireșe”, în *Observator Cultural*, nr. 907, 25-31 ianuarie, p. 15. Alexandra Pârvan, „Luiza Petre Pârvan: Un concert de pian pentru clapele timpului”, în *Argeș*, nr. 2, februarie 2018, p. 20.

³ Alexandra Pârvan, „«... și am spus povestea-așa»: Despre (in)comunicabilitatea lucrării de profesor – Luiza Petre Pârvan (1943-2017) și Școala de filologie din

permanenței în fața și dincolo de moarte, pe care o poate reclama un om ce a făcut din „a fi”-ul său un „a fi-pentru-ceilalți”, în destinul și ipostaza sa esențială de dascăl. Al doilea e interesat de cum se poate face față morții permanente sau ireductibilului unei vieți care continuă, mereu „perfuzată” cu toxinele extincției, ale amenințării cu disoluția subită. Al treilea se întreabă dacă posibilitățile artei (muzica și literatura – în care persoana portretizată era iscusită) pot contribui la evacuarea finitudinii agresive a unei asemenea vieți, preschimbându-i parcursul într-unul cu rost, bogăție, dăruire și demnitate nealterate. Al patrulea pune laolaltă întrebările majore din toate celelalte trei, într-o manieră în care le dă sens împreună, scoțând în prim plan figura dascălului și analizând posibilitatea comunicării într-o formă artistică a operei vii a profesorului și, deci, permanența acestei opere, menite să-i crească pe ceilalți pentru cunoaștere și, respectiv, pentru viață și pentru moarte. Toate răspunsurile încercate în aceste texte sunt explorate și oferite prin figura Luizei Petre Pârvan. Dar, fiindcă întregul figurii sale a evadat din aceste forme de evocare, vreau să încerc acum ceva diferit.

Felul în care „eșuează” toate aceste portrete făcute unor oameni exemplari, așa cum le-am înfățișat eu (pe ale mele) și alții (pe ale lor), stă în maniera în care este arătată valoarea de model a celui portretizat: invariabil, ele prezintă omul, *alături* de opera (scrisă) sau lucrarea sa (de dascăl), în termeni ce scot în evidență și examinează extraordinarul care justifică din capul locului efectuarea portretului. Fie că este vorba de un text scurt (cum sunt ale mele) sau de un volum întreg (omagial), atât omul cât și opera apar mereu *separate* (deși întotdeauna sunt prezentate ca întrepătrunse – omul există pentru opera sa, viața lui e absorbită în crearea operei) și, în plus, ambele apar *fixe*, plasate de portretul însuși în granițe clare: omul a trăit în acel spațiu (Muntenia pentru Luiza Petre Pârvan), în acel timp (a doua jumătate a secolului trecut) și a produs acea operă, care se referă la un câmp strict delimitat (filologia) și, mai exact, la niște sub-câmpuri (teoria literaturii, poetica, stilistica) și, încă mai exact, la niște autori,

Timișoara anilor '60”, în volumul omagial dedicat profesorului G.I. Tohăneanu, Editura Universității de Vest, în pregătire, preconizat să apară în primăvara 2019.

curente sau lucrări precise (Eminescu, Romantismul, *Don Quijote*, *Țiganiada* etc.). La capăt, cititorul portretului rămâne invariabil (dacă portretul e bine făcut) cu gândul că, da, există oameni care trăiesc sau creează într-o manieră excepțională, că unii pot mai mult și alții mai puțin, ei cu puțințele lor, eu cu ale mele, și, mai ales, fiecare cu domeniul lui, ei s-au ocupat de altceva, ce rost ar avea să le citesc eu cărțile, când disciplina mea e alta? Chiar și când disciplina e aceeași, cititorul acestor portrete rămâne separat de portret și, în fapt, de scopul portretului: portretul e ceva străin și îndepărtat, inaccesibil prin exacerbata sa „diferență”, care îl face exemplar.

Dar... scopul acestor evocări de oameni și fapte nu este ca cititorul să se minuneze, să le accepte ca atare existența separată și să-și vadă mai departe de ale sale. Dacă ne gândim la ce spune Eliade, modelele exemplare erau instaurate și comunicate prin mit, iar cu mitul se interacționa efectiv, el fiind jucat sub forma ritului, la care întreaga comunitate participa. Astfel, se recuperau, la nivel personal, și se reinstituiau, la nivel social, faptele întemeietoare, creatoare de realitate și cultură ale modelului respectiv, într-o manieră în care ele își căpătau (simbolic) mereu alți autori, toți cei care le reit erau – modelul trecea în ceilalți, nu era izolat, era mereu actualizat, asumat, însușit. În cazul modelelor de care vorbesc, sunt două niveluri de „separare” pe care vreau să le elimin prin încercarea de portret a textului de față, spre a-i asigura eficiența comunicării spre/în ceilalți și perpetua sa actualitate/actualizare. Anume, separarea dintre om și operă (în felul în care sunt prezentate) și separarea dintre model și receptorul său, cititorul. Metoda de a elimina separările este aceeași pentru ambele și este sugerată chiar de modul de existență și funcționare al mitului. Mitul este istorie povestită, o poveste care iese din propria istorie a evenimentelor relatate prin inter-biografie și inter-auctorialitate – conținuturile sale sunt rejucate și repetate mereu în alții, care devin, astfel, autorii lor. În acest proces, ei nu rămân nici separați, nici nemodificați de mit. La fel, un model exemplar de om, de profesor, de existență umană, trebuie să nu fie închis în propria exemplaritate, izolat în termenii elogioși care îl compun și așează astfel pe un pedestal. Rostul lui e să iasă din sine, să permeeze alte existențe și să se reitereze cu alți autori. Așadar, efectul dorit al portretului pe care-l

voi face Luizei Petre Pârvan este ca oricine îl citește pe al ei, să îl creadă mai departe pe al său în co-auctorialitate cu modelul.

În portretele omagiale de care vreau să mă detașez, limita de demarcație dintre om și operă se păstrează întotdeauna prin faptul că ambele sunt prezentate, analizate, *utilizate* chiar (pentru construcția modelului) *alăturat*, făcându-se evidente, în același timp, transferurile dintre ele. În loc de a face asta, eu doresc să le re-creez împreună, într-o singură poveste, al cărui autor este din capul locului și personajul (Luiza Petre Pârvan), dar și primul cititor (eu), chemând astfel cooperarea altor cititori, în care și cu care să-și facă lucrarea mai departe. Îndată ce omul, și mai ales omul excepțional, dispăre – iar Luiza Petre Pârvan a dispărut – el dispăre și în poveste, pentru că nu mai rămâne decât povestea lui. Interacțiunea cititorului cu o poveste – fie mit, roman sau film – nu e pasivă, căci altfel narațiunile (literatura în sine) nu ar funcționa. Se produce în cititor o identificare creativă și selectivă, un „du-te vino”, cum îl numea Hans Robert Jauss,⁴ în care receptorul își creează sau însușește trăsături și comportamente ale personajului cu care se identifică, respinge altele și păstrează unele proprii lui și lumii sale, construindu-și astfel o nouă personalitate, și, așa zice eu, un mod de a fi, de a se manifesta și de a conferi sens întâmplărilor și lumii sale. La o asemenea aventură invită narațiunea mea.

„Mama ta e o eroină, să știi”

În vremea când eram prietene (în pofida diferenței de 50 de ani dintre noi), Irina Mavrodin îmi spunea repetat: „Mama ta e o eroină, să știi.” Cuvântul „eroină” era mereu apăsător, spus cu mirare, cu aerul de incredibil cu care vine orice veste despre un erou, cu admirație fermă și senzația incomodă, de derută cognitivă, pe care ți-o dă afirmarea lucrurilor incontestabile, dar de necrezut; cuvântul era împins spre mine, forțat parcă să-și facă loc spre mine, să-și instaureze

⁴ Apud Luiza Petre Pârvan, *Cercetări de poetică și stilistică*, Editura Calende, Pitești, 1994, p. 29.

ființa de neclintit între noi. Acest enunț repetat, și mereu identic, al Irinei Mavrodin despre Luiza Petre Pârvan, mă surprindea mereu – nu prea înțelegeam de ce îmi spune *mie* acest lucru, când eu eram martorul direct al vieții mamei, iar realitatea celor spuse mi se părea de la sine înțeleasă, de ce mai trebuiau apăsate, forțate, spuse cu uluire și fermitate acele cuvinte? Presupunea, oare, Irina Mavrodin că nu îmi dădeam seama de acel lucru sau că nu l-aș crede, fiindcă îl pronunța ca pe ceva fabulos, de neimaginat, care trebuie totuși spus și crezut, înșurubat în miezul realității? Aveam mereu impresia că îmi scapă ceva din vorbele ei, că se gândea la ceva impenetrabil, ce nu-l puteam pricepe și rămânea ascuns. Astfel, aceste momente erau ciudate, se crea un spațiu unde se tolănea o tăcere grea, fiindcă eu nu știam ce să spun, Irina Mavrodin nu putea să spună mai mult decât spusese deja și, în recunoașterea faptului pe care-l declara, trăiam amândouă sentimentul tipic de a fi depășit și copleșit de enormitatea realității eroului. Prin ce spunea atunci, ca și în alte ocazii, știam că ea se referea la cucerirea excelenței de către Luiza Petre Pârvan într-un mod de a exista pentru ceilalți (în opera scrisă, în profesorat, în crearea unei familii complete) în condițiile în care ducea o existență la limită, cu încercări și amenințări fizice extreme, ce ar doborî și pe cineva care nu ar asuma decât grija propriei persoane. Este tipic eroului să își ducă viața la limită, sacrificându-se spre a construi ceva pentru ceilalți, în fapte de excelență care săvârșesc ceva exemplar. Eroismul la care se referea Irina Mavrodin justifică acest portret. Eu, însă, aleg să îi fac portretul citind în alt sens enunțul mavrodinian și luând-o, aici, pe Luiza Petre Pârvan ca „eroină” a unei povești pe care o poate spune *împreună cu opera ei*.

Această poveste pe care o voi țese nu este doar „pentru filologi”. Cum nici literatura nu se scrie numai pentru categorii aparte de cititori, pentru profesioniști sau biografii anume, tot așa, portretul conturat aici se face în răspărul delimitărilor de tot felul, între om și operă, între autorul lor și autorul *poveștii* lor, spuse aici, între operă și interpretarea cititorului-autor, acestea toate compunându-se împreună, în acel „du-te vino” creator.

Pătrunderea pe drumul cunoașterii și crearea eroului

„Ce este literatura?” e întrebarea de pe prima pagină a cursului de *Teorie a literaturii* al Luizei Petre Pârvan, tipărit în 1992, în avangarda publicațiilor de acest gen apărute pe piața românească. „Întrebarea e veche, ceea ce ar putea genera și concluzia (absolut falsă) că răspunsul e cert și, deci, ușor. Asemeni însă tuturor cuvintelor prea des uzitate și care ne înconjoară firesc, esența sa continuă să ne scape.”⁵ Întrebarea și ezitarea în a răspunde oglindesc constatări similare făcute de filosofi cu privire la „timp”⁶ sau „adevăr”⁷ – știm toți ce sunt, câtă vreme nu încercăm să le definim. Pentru că întrebarea deschide un volum de aproape 300 de pagini în format mare, care se numește „teoria literaturii”, s-ar putea crede că tot ce trece de prima pagină conține răspunsul dat de autoare. În fapt, admițând dintru început că „esența [literaturii] continuă să ne scape”, întreaga carte, din pagină în pagină tot mai adâncit și riguros tehnică, devine în sine un exercițiu de literatură, căci scoate la suprafață exact ce este propriu literaturii, acea esență eluzivă, mereu urmărită și mereu în mișcare, evadând orice încapsulare sau cuprindere fixă, definitivă.

Felul cum debutează volumul de teorie prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Profesoara pare a spune studenților în anul I la Litere, cărora le e predat cursul, că nu vor afla răspunsul la întrebarea fundamentală (ce este ce studiază ei, de fapt?), nici din cartea ei, nici în alte feluri. Atunci, care e rostul? De ce să mai continue să citească? În observația sa despre literatură, autoarea îi învață și îi pregătește, de fapt, pentru a înțelege chiar esența cunoașterii, care se alungește mereu la infinit, pe care n-o poți conține sau izola în cadre fixe și definitive. Pe drumul pe care pornește un student (anume, un individ dedicat studiului), el trebuie să accepte în primul rând asta, că în tot parcursul și în tot locul, aproape tot ce poate

⁵ Luiza Petre Pârvan, *Teoria literaturii. Problemele fundamentale ale cercetării literaturii*, Editura Universității din Pitești, 1992, p. 3.

⁶ Augustinus, *Confessiones* 11,17, Corpus Christianorum Series Latina 27, ed. L. Verheijen, Brepols, Turnhout, 1981.

⁷ Karl Popper, *Cunoașterea și problema raportului corp-minte*, trad. Florin Lobonț, Editura Trei, București, 1997, pp. 30-31.

cunoaște cert este cât de puțin cunoaște în orice moment dat, fiindcă nimic nu e cunoscut total, definitiv și că oricât ai cunoaște, va rămâne întotdeauna mult mai mult de cunoscut – lecția pentru care a murit Socrate. Aceasta e însoțirea la care profesorul cheamă studentul – o călătorie fără sfârșit, mereu imprecisă, nedecisivă, niciodată finalizată, în care ceea ce durează e doar impermanența cuceririlor, exact ca răspunsul la „Ce este literatura?”, exact ca orice teorie sau orice interpretare care nu pot epuiza în niciun fel operele literare.

În același timp, și altceva frapează în acest debut de volum. Pe de o parte, spunând „se pornește aici la o călătorie lungă și nu se ajunge nicăieri cu certitudine”, autoarea face o înțelegere cu cititorul, care e chemat să accepte asta dintru început, fiindcă la un asemenea drum greu și fără popas nu se poate porni prin mistificare sau înșelăciune. Pe de altă parte, scopul nu e să descurajeze amatorii de călătorie, așa încât tonul e cald, apropiat, autoarea ne ia cu ușurelul, cu blândețe și dragoste (pentru cititor, pentru literatură, pentru drumul cunoașterii ei), ne ademenește și astfel se creează mistificarea ce confirmă întregul volum drept exercițiul de literatură care este, fiindcă „înșelăciunea” e necesară oricărei povești. Ești prevenit că asta urmează, că, în fapt, cunoașterea însăși, mereu eluzivă, este și ea tot o poveste. Totul începe aici, cu tonul ca de poveste, cu acceptarea infinitului, cu „era odată ca niciodată... literatura” și întrebarea dintre rânduri: „Cine se-ncege la drum?” Orice autor caută să prindă cititorul în „vraja” cărții sale. Cuvintele și înțelesurile sunt acolo ca să capteze, să anime mințile și spiritele receptorilor. Unii autori pot face asta mai bine sau chiar mai conștient, mai asumat. Contrastul dintre farmec și luciditate este tipic scrierilor Luizei Petre Pârvan. „Lectura cărților și cursurilor domniei sale este de-a dreptul captivantă, cel care o citește (și studiază, căci o asemenea operă incită la studiu) având în permanență sentimentul că se află în fața unui profesor și cercetător de primă mărime”,⁸ remarca Irina Mavrodin.

⁸ Irina Mavrodin, „Laudatio”, în *Studii și cercetări filologice*, Seria Limba și literatura română (Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești), nr. 2, 2003, p. 5. Numărul este în întregime dedicat Luizei Petre Pârvan.

Acest contrast era tipic scriitorului și profesorului, dar și omului Luiza Petre Pârvan. Exact cum anunță cursul ei de teorie chiar de la început, ca să asumi până la capăt un drum, trebuie să fii lucid, altfel vei ceda pe parcurs, vei fi doborât de greutatea insurmontabile care se vor ivi ineluctabil. Dar, odată acceptate limitele și deznădejdea care vine cu asta, și, în fond, „moartea”, căci orice limită chiar asta înseamnă, abia atunci îți generezi un real spațiu de libertate, atunci începe jocul, apar zâmbetul, umorul, înțelepciunea. Așa era ea: familia, prietenii, colegii, studenții știau cât era de dură, cu alții, cu sine, cu faptele cunoașterii sau ale vieții sale aflate continuu sub asaltul limitelor de tot felul, dar toți o vedeau în același timp mereu râzând, evadând prin asta, și prin alinarea pe care și-o producea astfel sieși și celorlalți, din cruzimea mereu insuficientei realități. Acesta e și mecanismul prin care e posibilă creația (din acceptarea lucidă și în răspăr a limitelor) și, într-adevăr, într-un text anterior publicat am apreciat că lucrul pe care îl făcea Luiza Petre Pârvan în viața și opera sa era să compună un concert de pian (instrumentul ei) cu „clapele” prin care se mai apăsa o limită a posibilului, astfel aflându-se împinsă, prin înlănțuirea de sunete (un alt fel de râs), mereu mai departe.⁹ Iată cugetarea sa: „moartea, în cumplita ei revelare impudică, trezește dorința de viață și, implicit, de dragoste” și poezia (termen ce poate fi luat aici ca sinecdocă pentru creația în sine) „a izvorât nu de puține ori din sentimentul insatisfacției”, pe care „îl conține”.¹⁰ Dar – și aici este secretul – pentru a accepta lucid calvarul limitelor și a putea astfel destupa vinul creației care își râde de ele, trebuie să te confrunți cu realitatea lor. Acest proces cere curaj, așa încât, de-a lungul lui poți deveni nu doar creator, dar și erou, adică personaj, iar viața ta devine operă.

La această aventură, la acest pas curajos și creator, pe care ea îl făcea neabătut, își îndemna Luiza Petre Pârvan nu doar studenții, dar

⁹ Alexandra Pârvan, „Luiza Petre Pârvan: Un concert de pian pentru clapele timpului”, în *Argeș*, nr. 2, februarie 2018, p. 20.

¹⁰ Luiza Petre Pârvan, *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., p. 23. Până la finele secțiunii prezente, trimiterile la pagini anume din acest volum se vor face în paranteze, în interiorul textului, spre a evita încărcarea nenecesară a subsolului și a facilita fluenta lecturii.

și elevii, în perioada celor 6 ani de profesorat la liceu, când activitatea secțiilor filologice ale universității fusese întreruptă. În acele vremuri dificile, de ariditate și înăbușire intelectuală (ultimii 5 ani înaintea căderii comunismului), ea era preocupată să creeze o transfuzie de viață între elevi și operele literare, care să le ofere libertate și în plan social, publicând, în 1987, un text despre cum se poate realiza acest lucru¹¹ și câștigând chiar, în același an, premiul I la faza națională a Concursului „Creativitate și eficiență în învățământ”. În acest text, bazându-se pe o observație a lui Hans-Dieter Zimmermann, Luiza Petre Pârvan afirmă că trebuie trezit la elevi interesul pentru confruntarea operei literare cu istoria propriei lor vieți, unde fiecare este autorul. Chemând la această confruntare cu experiențele, opiniile, credințele, mentalitățile și idealurile elevilor, literatura își asumă, scria autoarea, un rol privilegiat între celelalte discipline, fiindcă niciuna nu le cere această „participare directă”. Prin ea, „lumea artei este asumată ca propria lor lume”, iar prin artă vine libertatea, căci „alegerea și motivarea căilor de acțiune devin libere, nesupuse constrângerilor obișnuite din praxisul social” (p. 29). O asemenea mișcare de „eliberare” în plan social prin asimilarea unor forțe prezente în plan literar, era mult mai „eroică” în acele vremuri de încătușare intelectuală, morală și civică decât ar fi acum, dar ea este fertilă și valoroasă oricând. Literatura are o funcție socială, aprecia Luiza Petre Pârvan, care poate fi descoperită numai în dialogul instituit între text și cititor (p. 32). De aceea, ea facilita asumarea de către elevi a lumii personajului sau autorului în felul care le era lor propriu, încuraja acel „du-te vino” menționat de Jauss, dialogul dintre obiectul ireal și receptorul real, care legitimează chiar existența literaturii – „existența ei adevărată se înfăptuiește prin participarea noastră, a receptorilor”, le spunea Luiza Petre Pârvan elevilor, „cititorii [sunt] producători de sens, co-participanți la făurirea operei” (p. 32). În felul acesta, tinerii de atunci (ca și cei de acum), trăind în alte vremuri și sub alte modele decât cele oferite de literatura studiată (poemul „Luceafărul”, de pildă), „iau act de propriile lor resurse sufletești și intelectuale” (p.

¹¹ Luiza Petre Pârvan, „Receptarea textului literar în clasele liceale”, în *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., pp. 26-32.

30). Mă întreb: în acea asumare, identificare selectivă, transfer și trezire de resurse dintre operă și ei, elevii-cititori deveneau interpreții și autorii *cărei opere*? Iată cum textul despre asumarea literaturii (și a propriei vieți) de către elevi devine chiar un text despre asumarea menirii de profesor, care constă în construirea discipolilor pentru opera vieților lor. Cum va reieși, încă mai detaliat, în continuare, acest joc creator pe care îl cerea elevilor era deplin prezent în propria ei viață.

„Tot înainte!” Modelul romantic și situarea în eternitatea mișcării

În mod fericit și deloc întâmplător, câteva elemente reliefate în cursul de *Teorie* și în textul dedicat elevilor – anume, esența mereu „mișcătoare” a literaturii (de ne-immobilizat în vreun înțeles fix), funcția ei socială, dialogul dintre real și ideal – ne conduc firesc spre un alt punct major al cercetărilor Luizei Petre Pârvan: romantismul. În numeroase articole, în teza de doctorat și în volumul *Romantismul – studiu stilistic*,¹² ea și-a îndreptat analiza supra textelor romanticilor literaturii universale, dar, mai ales, ai celei române, dată fiind ucenicia sa filologică petrecută sub îndrumarea lui Eugen Todoran și G.I. Tohăneanu (în Timișoara, ca studentă) și a lui Augustin Z.N. Pop (în Pitești, ca preparator și asistent universitar). În volumul menționat, Luiza Petre Pârvan îl citează pe Friedrich Schlegel asupra specificului manierei romantice, anume, „să fie veșnic în dezvoltare, să nu fie niciodată desăvârșită”, și apoi subliniază în asta „o convingere dragă romanticilor”, că „arta adevărată înseamnă *devenire*, transformare”, așadar, mișcare, exact trăsătura esențială a vieții, aflate, cum este, „în mișcarea ei neconținută” (pp. 8-9). Spre deosebire de clasic, care „înzestrat cu cunoașterea universului, rămâne de obicei netulburat la schimbări, nu poate fi surprins de transformări, oricât de neașteptate ar fi acestea, romanticul e un mare iubitor al mișcării, fiind adesea tentat

¹² Luiza Petre Pârvan, *Romantismul – studiu stilistic*, Editura Pygmalion, Pitești, 1995. În continuare, acolo unde nu se specifică altceva, trimerile la pagini anume din acest volum vor fi făcute în interiorul textului.

să o provoace el însuși”, scrie Luiza Petre Pârvan (p. 59). Așadar, romanticii „așază omul în mijlocul trecerii universale”, între formele schimbătoare și captivante ale naturii, în relativitatea obiectelor și fenomenelor, ei „sunt primii poeți care sesizează constant mișcarea și sunt impresionați de ea până la obsesie” (p. 59). Cu romanticii, mișcarea devine principiu poetic, așa încât, ei „vor fi sensibili, de pildă, la mișcarea valurilor trecătoare, se vor înfiora la freamătul frunzelor din codru sau la murmurul izvoarelor, vor privi cu nostalgie trecerea «lunecândă» a astrelor sau a norilor, vor urmări rotirea frunzelor uscate prin aerul «tremurător» sau a florilor care se scutură pe cărări într-o ploaie înmiresmată. Pe cer plutesc «corăbii negre» purtate de vânt (păsările stol), astrele răspândesc o «ploaie de raze», iar norii, purtătorii de germeni ai furtunii, alunecă într-o procesiune impresionantă. Întreaga natură se animează la diferite tonalități, în funcție de sentimentul care-l stăpânește pe poet” (pp. 63-64).

Desigur, recunoașterea efemerității umane, a mutabilității sau a schimbării perpetue la care e supusă condiția umană, dorința de eternitate ca vindecare și răspuns la precaritatea umanului, erau deja centrale în creștinism, lucru notat de Luiza Petre Pârvan. Ce scoate în evidență analiza ei, însă, sunt două inovații „în răspăr” ale romanticilor, ambele răsturnând principii aparținând atât gândirii antice, cât și gândirii creștine: prima se referă la legătura dintre eternitate și mișcare, cea de-a doua la legătura dintre real și ideal. Le voi discuta pe rând. Astfel, contestând fezabilitatea dezideratului antic al impasibilității, gânditorii creștini constatau perpetua schimbare și impermanență a ființei umane, dar aceasta nu era salutată, ci deplânsă, ea marcând o lipsă, o negativitate, o „defecțiune” sau un deficit al ființei umane, care nu se putea manifesta și realiza deplin în „a fi”. „A fi” se realizează complet doar la prezent (nu în trecere, nu în schimbare, ci în imutabilitate, sinonimul conceptual perfect al eternității); astfel, verbul ființei divine este pentru Augustin „este”, iar ca să poți și tu să fii, trebuie să stai pe loc, în acel „este”: *State ad est [...]. State, ut et uos esse possitis*.¹³ Se știe că poeții romantici erau adesea poeți-filosofi, iar Luiza Petre Pârvan arată că romanticii,

¹³ Augustinus, *Sermones a M. Denis editi* 2,5, *Miscellanea Agostiniana I*, Roma, 1930.

conștienți și pătrunși de aceeași suferință a trecătorului, *introduc o altă eternitate*, în reversul celei creștine – eternitatea mutabilului, a mișcării. „Nought may endure but Mutability.” – îl citează autoarea pe Shelley (p. 66).

Bineînțeles, realitatea mișcării perpetue fusese afirmată deja de Heraclit, dar la romantici este vorba de cu totul altceva – mișcarea este „coborâtă” în om și de acolo proiectată din nou afară, este sesizată, urmărită și îmbrățișată în planul subiectivității, al *afectivului*, care afectează și aspectul realității exterioare. Când sufletul poetului se tulbură, natura se tulbură și ea. O altă răsturnare a aceleiași „dureri” creștine a impermanenței la nivel uman este că, privind schimbarea ca eternitatea umanului, ea devine dintr-un „defect” ceva „esențial”, mișcarea doare (fiindcă totul trece), dar, ca esență a vieții umane, este frumoasă și valoroasă, preia întreaga forță a vieții. În loc de a o deplânge pur și simplu, romanticii o omagiază, o premăresc, o exaltă, fac din ea o nouă estetică, natura înseși a artei. „Astfel, cucerirea mișcării a marcat un salt în gândirea estetică a timpului și a permis romantismului să devină creatorul unui model de artă – cea dinamică – cu prelungiri rodnice până în poezia de astăzi.” (p. 59). Această „răscoală filosofică” a romantismului, dacă o pot numi astfel, a jucat un rol crucial în teoria artei, după cum indică Luiza Petre Pârvan: „Aplicată la poezie și la creație în general, ideea dinamismului evolutiv era de o importanță covârșitoare, ea însemnând atât acordarea dreptului de regenerare oricărei literaturi, cât și negarea hotărâtă a staționării orgolioase în limitele unor formule deja acceptate.” (p. 8) Asumarea mișcării nu ca insuficiență (precum în modelele antic și creștin), ci ca supraabundență, ca expresie a unei completitudini realizate în continua ne-desăvârșire, spre a repeta termenul lui Schlegel, a „insuflat forță organică limbajului” (p. 59), căci „mișcarea înseamnă viață, activitate, forță, energie și continuitate” (p. 62). Romanticii „sunt primii care au înțeles că un nou fel de a simți și concepe realitatea trebuie să genereze un nou mod de a scrie”; astfel, ei polemizează cu teoria limbajului ca simplu instrument, insistă asupra necesității înnoirii limbajului poetic, al cărui rol, propun ei, este de „a exprima” (o stare a sufletului, o cugetare) – în felul acesta e introdusă ideea „limbajului poetic ca expresie” (p. 11). Cu alte

cuvinte, limbajul, devenit o forță a subiectivității, căci expresivitatea apare din amprenta personală a utilizatorului lui,¹⁴ intră și el într-o mișcare infinită.

Situarea poeziei în centrul existenței umane (p. 7), a limbajului în centrul creației poetice (p. 11), a exprimării subiectivității și experienței individuale în centrul limbajului poetic (pp. 9, 11, 13), și supunerea tuturor acestora principiului mișcării continue, au transpus „rășcoala filosofică” a romanticilor într-o „literatură a revoltei”, într-o „neliniște estetică”, ce avea la bază una socială (p. 21). Un element constitutiv al mișcării sau schimbării este *conflictul* (între ce era și nu mai este, între ce este și ce ar putea fi – de unde rezultă mișcarea dinspre sau spre). Ori, modelul realității propus de romantism are ca principiu generator contrastul, susține și demonstrează stilistic Luiza Petre Pârvan (p. 21). În acord cu tulburările istorice și revoluționare ale vremii, care scoteau în prim plan neconcordanțele, nepotrivirile, nemulțumirile, romanticii construiesc „o lume sfâșiată de contradicții” (p. 21) – nemulțumirea socială își găsește astfel corespondentul și ecoul în realitatea estetică a romantismului. Oglindind aspirațiile și tendințele epocii mai fidel decât o putea face modelul anterior, romantismul și-a obținut larga receptare care a făcut din el un model al societății, un model care reprezenta societatea (pp. 13, 16). Astfel, literatura romantică a împlinit menirea pe care i-o consacra F. Schlegel, „să pună poezia în contact cu filosofia și retorica; [...] să contribuie ca poezia să devină vie și socială, iar viața și societatea să devină poetice” (p. 8). Mișcarea în societate înseamnă „istorie”, așa încât „Romanticul se plasează în centrul istoriei”, istoria și timpul sunt trăite cu intensitate, iar asumarea lor e exprimată în drama istorică, romanul istoric ori poemul istoric sau sociologic (pp. 60-62).

Scufundarea în istorie mă aduce la menționarea celei de-a doua inovații în răspăr a romanticilor, care transpare în textul analitic al Luizei Petre Pârvan. Datorită inovației discutate, referitoare la mișcare, survine o alta, și anume în contrastul dintre „real” și „ideal”, major în romantism și aflat în centrul platonismului și creștinismului, dar în cu totul alt fel. În moduri diferite, și platonismul și creștinismul

¹⁴ Cf. Luiza Petre Pârvan, *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., pp. 6-7.

postulează două lumi, dintre care una e nemișcată (lumea Ideilor, lumea divinului) și cealaltă e în mișcare și schimbare (lumea „sensibilului” sau a realităților perceptibile prin simțuri, cum este și omul). Într-un limbaj non-tehnic, prima stă pentru „ideal”, iar a doua pentru „real”, dar al doilea termen este înșelător, fiindcă în ambele paradigme, și cea platonice și cea creștină, lumea devenirii, a realității sensibile, mereu în transformare, are mai puțină realitate și ființă decât lumea imuabilă a Ideilor sau a Ființei eterne, mereu identice cu sine. Neschimbatul are mai multă realitate decât ce se mișcă și pierde sau câștigă mereu ființă (niciodată în mod complet), el fiind cauza acestor lucruri imperfecte, ființe ale devenirii, care există doar în măsura în care participă la el (lucrurile sensibile la Idei sau oamenii la ființa divină). Romanticii dau și ei expresie acestui paradox, al idealului ca fiind mai real decât realul, precum și aspirației de a „uni” realul cu idealul sau dorinței de a accede la identitatea dintre cele două, ca o formă de desăvârșire a existenței umane. Dar, din nou, aceleași teme care îi precedau sunt preluate de ei într-o manieră răsturnată, deoarece nemișcatul nu mai există, cele două lumi romantice, cea „reală” cât și cea „ideală” *sunt ambele în mișcare*. Dacă ne gândim la metafizica platonice și neoplatonică, acolo, lumea așa-zis „reală” (cea fizică, sensibilă), aflată în schimbare și, deci, trecătoare, perisabilă, „istorică”, e de fapt „fictivă”, o copie, o imagine, o iluzie sau o umbră a celei ideale, imuabile și, prin asta, eterne, a-istorice, cu adevărat „reale” – ceea ce este cu adevărat este mereu în același fel. Ori, romanticii, descoperind și acceptând și ei „existența nesatisfăcătoare a lumii reale, mereu schimbătoare” o așază în contrast cu „lumea visului, a închipuirii, a poeziei” (p. 62), respectiv cu o lume ideală care este a artei și care se află în perpetuă devenire sau ne-desăvârșire, ca să preiau din nou termenul lui Schlegel și, deci, în propria istorie. Răsturnările aici sunt multiple: idealul nu mai este imuabilul și nu mai este a-istoric; fictivul devine idealul, și, în această măsură, instaurează o eternitate a muabilului, a mișcării, efectuate de și în artă și opuse efemerității realului sau existenței „sensibile”, proprie și condiției umane; în plus, lumea ideală (a artei) își creează eternitatea devenirii pe baza lumii realității fizice, a devenirii muritoare, iar unirea dintre cele două, ideal și real, se realizează în etern mișcătorul artei, prin

actul creației, în care cele două „mișcări” se contopesc (pp. 26, 62). Iată sensul final în care „mișcarea” este preamărită de romantici, mai mult decât deplânsă – salvarea, infinitul, rostul și eternitatea se află în ea, și toate acestea depind atât de forța dinamică a vieții, cât și de cea a artei, care o transfigurează și eternizează, o ridică în ideal.

Această asumare a mișcării constante ca formă de transformare a efemerului în durabil și de creare, mereu perfectibilă, a operei vieții, a fost miezul existenței Luizei Petre Pârvan. Supusă în ultimii 23 de ani de viață unor suferințe fizice debilitante, mereu în acumulare, adesea extreme și perpetuu degenerative, ea își construia și trăia existența ca un ireversibil mers înainte, într-o simultană asumare și transfigurare a schimbărilor și pierderilor irecuperabile care o năpădeau fără încetare. Și aici, în felul în care trăia realitatea mișcării, se regăsea acel aspect tipic ei de duritate și curaj, prin asumarea fără împotrivire a unei degradări constante și a mersului *întins* spre dispariție și moarte – în fond, istoria nu se mișcă (respectiv, nu se emoționează) singură de propria mișcare, ireversibilă cum este, se desfășoară în mersul ei „tot înainte!”, una din expresiile predilecte ale mamei. Reflecțiile sale asupra timpului împânzesc jurnalele pe care le-a lăsat, dar niciodată cu tentația „non-romantică” de a opri clipa, dimpotrivă, mișcarea e îmbrățișată, chiar și atunci când e amenințătoare, cum este mereu cea a timpului.

„Tot înainte!”, fiindcă nu ne mai putem întoarce înapoi, iar această conștiință prea lucidă, prea crudă, această asumare anti-psihică, părea uneori greu de suportat chiar și pentru apropiați, însă nu și pentru ea. Am văzut-o așa până în ultima clipă, în aceeași posesie răscolitoare și clarvizionară a mișcării înainte și voi menționa aici două situații care s-o ilustreze pe scurt. Cu 10 zile înainte de final, a suferit un nou infarct cerebral, apărut în urma altor similare accidente suportate în ultima lună de viață. Momentul respectiv a fost administrat cât se poate de prost de mine, care i-aș fi putut ameliora atunci condiția, luând măsurile potrivite. Am eșuat în a o face și, apoi, spre a recupera o senzație de control, ordine și echilibru pentru starea amândurora, am căutat să analizez și să resemnific faptele deja petrecute. Dar tocmai aceasta n-o putea ajuta pe ea, care mi-a zis simplu și scurt: „Nu mă mai gândesc înapoi.”, făcând cu capul un gest

de risipire indiferentă a oricăror considerații despre ce „a fost”. Două zile mai târziu, ea deja avea o stare semi-comatoasă, în care dormea aproape incontinent, dar după câteva ore de asemenea somn, a deschis ochii, m-a văzut pe mine alături, a văzut soarele îmbăind fereastra (deși era decembrie), a zâmbit însuflețită și a spus „Afară!”, o formulă scurtă pentru „merg la plimbare”. N-a putut-o convinge nimeni din familie că e incredibil de riscant, ea neputându-și ține echilibrul singură, că se putea oricând prăvăli, că „mișcarea, plimbarea, mersul pe afară” e ceva „foarte departe”, inaccesibil ei. Pentru altcineva, da, dar pentru omul care era ea, părea exact lucrul inevitabil, cel mai firesc de făcut. A fost ultima și cea mai frumoasă plimbare, care și mie mi-a creat o stare autentică de bine, de echilibru și normalitate, ca și cum lucrurile se așezau, cumva pe deasupra noastră, în firescul lor, fără neajunsuri sau incongruențe. Ambele aceste două momente și câteva altele similare care s-au petrecut în acele zile au arătat cum „crea” Luiza Petre Pârvan cu sau din propria viață: realitatea existenței umane e supusă trecerii și pierderii continue, dar în loc să deplângă acest lucru și cruzimea cu care se manifesta el în viața sa încercată la extrem, ea recunoștea că există o eternitate și un bine al schimbării perpetue, chiar și atunci când ceva mereu se pierde irecuperabil, fiindcă în această pierdere continuă se manifesta însăși forța vieții. La fel cum, recunoscând mișcarea drept esență și principiu al artei, romanticii obțineau pentru literatură dreptul de regenerare perpetuă, Luiza Petre Pârvan obținea, prin aceeași cale, acest drept și realitate pentru existența sa. Fiindcă nu doar accepta mișcarea perpetuu privativă, dar îi dădea binețe cu un firesc și optimism ușor confundabile cu bucuria – atitudine ce era pentru mine mereu de neînțeles – prin aceasta ea prelua în sine și pentru istoria ei forța proprie, elementară a vieții. Transfigurate în existența Luizei Petre Pârvan, captate într-o formă superioară, mișcarea și degradarea perpetue emanau forță și permanență, în loc de slăbiciune și perisabilitate.

Așa se explică faptul că Luiza Petre Pârvan a fost mereu, chiar și în acele ultime zile (în care nu mai putea vorbi, dar, de pe patul de spital, încă zâmbea neînfrânt spre mine, uluind persoanele din salon), a fost de o vitalitate copleșitoare, ce nu o dată părea celor ce îi stăteau alături (fie prieteni, fie cadre medicale) incomprehensibilă, șocantă,

de-a dreptul eroică. Asumarea de către ea (în acea combinație de duritate, curaj și bucurie) a necesarului „neajuns” prin care se derulează și se erodează fără oprire viața, ca formă de a-i da curs în ceea ce ea este fundamental (mișcare, consumare continuă), îmi pare similară pactului făcut cu cititorii cursului său de *Teoria literaturii* de la prima pagină: nu vei ajunge să cunoști, vei fi mereu în „neajuns” (aici e duritatea), dar mergi pe calea care se deschide, tot înainte! (aici e curajul), fiindcă doar asta și nimic altceva nu înseamnă să cunoști (aici e bucuria). A avut literatura un rol în transfigurarea pe care ea o opera asupra perisabilului și deteriorabilului vieții? Da. La fel cum asumând că viața înseamnă și consumare, decădere, pierdere, distrugere, ea a recuperat o forță primitivă a vieții pentru propriul destin, tot astfel a sporit și insuflat forța vieții sale prin asumarea faptului că ea, viața, se cere recuperată și în alt plan, cel al artei. Astfel, nu doar că a continuat să citească literatură până în ultimele clipe (clar și cu *subînțele*, chiar și atunci când, fără un text în față, cuvintele nu i se mai formau deslușit), dar în preferințele sale de lectură din ultima parte a vieții, cele detașate de interese științifice (de predare, publicare) se manifesta același „mers înainte” care îi fundamenta și susținea prin fire invizibile viața – nu mai suporta să citească nimic vechi, să se mai întoarcă spre literatura trecutului, opțiunile ei se îndreptau înverșunat, invariabil, spre literatura actuală, spre tot ce era nou, apărut proaspăt, ce ținea în mișcare, în viață, în continuă facere și prefacere, însăși literatura. Continua „nede-săvârșire” – un crez romantic. În destinul Luizei Petre Pârvan recunoașterea insuficienței vieții era pasul necesar, vital, ireductibil, de a-i spori bucuria, puterea, realitatea, de a o regenera la fel de continuu pe cât ea se deteriora. Literatura – ea însăși izvorâtă „din sentimentul insatisfacției” pe care îl „conține și prelungește”¹⁵ – participa intens la această transfigurare a vieții într-o formă defragilizată și auto-perpetuabilă, mereu în mișcare fără să pară și în pieire. Reală, așadar, este doar mișcarea, dar, pentru eroina acestei narațiuni, este vorba de mișcare luată ca material ideal din care se țese ficțiunea vieții.

¹⁵ Luiza Petre Pârvan, *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., p. 23.

„Puntea miraculoasă” dintre un text care începe și o viață care se încheie – o figură a Renașterii.

Confruntarea operei literare cu istoria propriei vieți, pe care o facilita și solicita Luiza Petre Pârvan liceenilor, spunându-le că existența adevărată a literaturii se înfăptuiește prin participarea cititorilor care, și ei, sunt făuritori ai operei,¹⁶ sunt aspecte care se regăsesc cu toată amploarea într-un alt subiect tratat de autoare, de importanță majoră nu doar în cercetările, dar și în cursul și rostul vieții ei: *Don Quijote*.¹⁷ „Don Quijote se naște în bibliotecă.” (p. 29), dar și Luiza Petre Pârvan tot acolo s-a născut, afirmație ce-și capătă sensul nu doar prin cele spuse mai sus, despre transfigurarea „artistică”, de forță și susținere literare, pe care a operat-o asupra propriei vieți. Mai mult decât atât, transferul între cărți și viață a constituit firescul copilăriei sale, trăite cu o mamă bibliotecară ce îngrijea de trei copii orfani de tată, în condițiile mizere ale comunismului anilor 1950. Această mamă, bunica mea, risca siguranța oricum extrem de precară în care trăiau cu toții, aducând și ascunzând acasă cărți interzise, care trebuiau atunci înlăturate din bibliotecă, anihilate. Ele se află și acum în biblioteca mea. Transfigurarea vieții prin căutarea uniunii între viață și artă, trăirea ficționalului ideal ca real, sunt teme *romantice* incarnate și de Don Quijote și de Luiza Petre Pârvan, care, studiind și romantismul și pe Quijote, crea în același timp „romanul” vieții sale, întrepătruns cu al lor. Don Quijote: „o carte cunoscută din copilărie” (p. 6), cum se referă la ea autoarea – din acea copilărie a cărților pentru viață și a vieții puse (și riscate) pentru cărți – „o Carte a lumii” (p. 12) și o carte-lume, pentru Quijote însuși, pentru creatorul ei, pentru cititorii dintotdeauna și pentru Luiza Petre Pârvan, care ne-o așază în față altfel, sub „alți ochelari” (p. 6), dar cu aceeași deja familiară invitație de a porni împreună la drum, formulată pe prima pagină. „Preambul – *pre-ambulare* («înainte de a merge, de a porni la

¹⁶ Cf. *ibidem*, pp. 28, 32.

¹⁷ Luiza Petre Pârvan, *Don Quijote – un metaroman*, Editura Paralela 45, Pitești, 2000. În continuare, trimerile la pagini anume din acest volum se vor face în paranteze, direct în text.

drum») – este gândul dinaintea călătoriei pe oceanul de litere al unei cărți, este oferta pe care o facem celui ce a citit titlul de pe copertă și a deschis cartea.” Și: „A scrie o prefață este adesea un act final, de limpezire a drumului propriu, început cu nesiguranță, «drum mlaștinos» peste care se aruncă o punte miraculoasă – invitație către cititor de a urma calea propusă de cel care scrie. Pentru ca cititorul să-l urmeze, trebuie ca cel care scrie să fie deja convins că se poate înainta pe drum în siguranță, că el este o cale...” (p. 5). Așadar, povestea începe mereu la fel. Cărțile, ca și viața Luizei Petre Pârvan, așază o „punte miraculoasă” peste mlaștina cunoașterii, încurajând urnirea din loc, mersul înainte, mișcarea, limpezind drumul cunoașterii, dar și pe cel propriu, al vieții celui care merge, și asumându-și acest „act final” prin chiar modul cum sunt, ambele, inaugurate și abordate, prin felul în care autoarea se instalează în ele. „Vom vorbi în cele ce urmează despre o istorie a unui Om al Cărții, și despre istoria Cărții, a producerii și a receptării ei.” (p. 12) Luiza Petre Pârvan vorbește despre Don Quijote, dar tot ce am spus până acum face fraza sa aplicabilă întocmai și ei.

Astfel, menținându-mă tot la început, acolo unde, în ce-o privește pe Luiza Petre Pârvan, consider că se găsesc germeii și cheia întregului, primul capitol al cărții sale *Don Quijote – un metaroman* poartă un titlu ce poate ține loc în întregime textului pe care îl dedic aici vieții și operei sale luate împreună: „Biblioteca și Romanul”. Dau glas din nou autoarei: „Istoria lui Don Quijote începe în *biblioteca*, aici e sursa tuturor isprăvilor sale” și multe cărți pe care le deține „sunt, pentru un om al Cărții, așa cum este el, «alinarea sufletului meu și hrana vieții mele» (I, p. 323).¹⁸ Don Quijote trăiește miracolul de a deveni din cititor pasiv de romane *producătorul* propriului său roman [...]. Pentru el *fantasmele literare* sunt mai vii decât realitatea, fiindcă aici, printre ele, își găsește adevărata împlinire spirituală. Don Quijote își iubește biblioteca, ea este *paradisul*, cum spune Borges; de aceea

¹⁸ Trimiterile sunt doar la ediția în limba română utilizată de autoare (ea citând în volum și dintr-o ediție spaniolă), anume: Cervantes, *Iscusiul Hidalgo Don Quijote de La Mancha*, trad. Ion Frunzetti și Edgar Papu, studiu introductiv de G. Călinescu, EPL, București, 1969, 4 vol.

trebuie să ni-l închipuim pe eroul lui Cervantes fericit în lumea pe care el însuși a ales-o și căreia îi respectă regulile.” (p. 25). E ușor de recunoscut că la miracolul pe care îl trăiește Don Quijote își invita Luiza Petre Pârvan studenții și elevii, încurajați să își asume rolul și responsabilitatea de co-făuritori ai operei literare, ca manieră de a-și crea propriul roman, viața individuală. Că „fantasmele literare” sunt mai reale decât realitatea este o revoluție romantică pe care Quijote o trăiește de-a dreptul. În ceea ce-o privește, Luiza Petre Pârvan și-a trăit ultimii 14 ani, de literat la pensie, fără angajamente profesionale, într-un Parthenon al cărților ce se înălța perpetuu în toate direcțiile. „Fără îndoială că biblioteca («încăperea cu cărțile») constituie cea mai de preț avere a lui Don Quijote. Îndată ce se scoală din pat, după ciomăgeala primită de la catârgii, «cel dintâi gând fu să se ducă să-și vadă cărțile» (I, p. 92). Biblioteca este fântâna cu «apă vie» care întreține dorința de viață a lui Quijote. În mod paradoxal, el trăiește «ca să citească» și citește pentru «a trăi» în conformitate cu idealul cărților citite.” (p. 28). Din nou, romanul pe care îl analizează autoarea și cel pe care îl scrie ea însăși vin împreună. Luiza Petre Pârvan locuia în „încăperea cu cărțile” – însuși, patul în care era forțată să-și petreacă marea parte a zilei era cotropit de mereu alte cărți, iar rafturi de bibliotecă se ridicau împrejurul lui, în toate spațiile goale, inclusiv peste alte mobile disponibile, coloanele templului ei de litere. Și ea, îndată ce se „scula” după vreun accident cerebral sau comă pe care le-a suferit repetat, cel dintâi lucru era reluatul lecturii, care uneori se întâmpla chiar foarte repede și ne umplea pe mine și fratele meu de bucurie și speranță nestăpânite, dorința de a citi fiind semnul clar că ea revenise la sine. Când nu putea citi ea însăși, de pe vreun pat de spital, de pe un pat de la urgență chiar, și, în fine, de pe patul în care s-a pornit hotărât spre moarte, atunci îmi cerea să îi citesc eu. După toate „ciomăgelile” pe care viața i le servise, ea se ridica mereu să-și citească biblioteca în continuă augmentare, fântâna ei cu apă vie. Ca și pentru Quijote, literatura întreținea dorința de viață a acestei eroine care, și ea, trăia ca să citească și citea ca să trăiască un ideal care, deja, nu mai era al cărților pur și simplu, ci absorbea și etala o forță generată între viață și operă și care ține de creație pur și simplu, de continua creare a propriului roman.

Astfel, nu e de mirare că ea a asumat și drumul spre final în aceeași substanță și cu aceeași metodă ca ale drumului de început, așa cum le ilustra în deschiderea cărților sale – ambele mișcări, și cea inaugurală (a unui text) și cea finală (a unei vieți) și tot ce le unește, sunt străbătute de o insuficiență asumată și transfigurată în umplere creatoare, unde nu mai există nici început, nici sfârșit, doar un preaplin în orice moment al mișcării, indiferent că mișcarea duce spre moarte. Acest drum al morții a fost pentru ea tot un același drum al vieții, trăit identic, între „fantasme literare”: când nu mai putea merge singură sau vorbi pe înțeles, continua să citească, citea impecabil cu voce tare și comunica coerent (cu frânturi inteligibile, dar și prin inepuizabila gamă non-verbală) impresii despre cărți. Metoda ei „romantică”, de a uni lumile, a realului și a artei, pentru a elibera puterea creatoare și nemuritoare a mișcării, în acel neabătut și eroic „mers înainte”, o purta și acum, în ultima bucată de drum, așa încât, la fel cum scrie ea despre Quijote, și eu nu pot decât să mi-o închipui pe această eroină a fi fost fericită în lumea pe care ea însăși și-o alegea și și-o crea astfel. În această lume, idealul, „paradisul” nu mai este biblioteca sau sfera pură a artei, ci se construiește la împletirea dintre cele două lumi, iar eternitatea mișcării se manifestă și se trăiește tot acolo.

Ce vine după final: cuprinderea iluministă a modelului exemplar prezentat

Vastul univers al cărților, umorul, delicia expresivității limbajului, autorul/personaj devenit parte a textului ficțional sunt teme prezente atât în *Don Quijote*, cât și în „romanul” eroinei acestui text, și care se regăsesc în ultimul volum al Luizei Petre Pârvan pe care-l voi menționa aici, în încercarea mea „nativă” de a-i contura portretul. El este în același timp și ultimul pe care l-a publicat, într-o carieră întreruptă abrupt de suferințe medicale critice, la doar 59 de ani. Textul care devine ultimul ei „teren de joc” este *Țiganiada* lui Budai-Deleanu și, încă o dată, ca și pentru *Don Quijote*, ea caută să ofere „o altă față a unui text fundamental”, de data aceasta nu atât

pentru cultura universală, cât „pentru cultura noastră literară” (p. 166).¹⁹ Se operează „desfacerea analitică a textului și recompunerea lui” cu instrumentele lingvisticii și pragmaticii, într-un demers analitic care se supune el însuși principiilor argumentației (p. 167). Straturile de analiză se îngustează tot mai mult, de la contextul istoric, la teoriile literaturii de atunci, la domeniile „externe” asimilate atotcuprinderii de tip iluminist a literaturii, la subcâmpurile interne (teoria textului, pragmatica, teoria conversației, retorica, argumentația), la macrosecvențe de text, la dialoguri, la cuvinte-unitate, care ajung să pulseze de energiile întregului drum parcurs până la ele și par mai captivante și mai pline de sens decât o frază întreagă. Exact ca acel suficient și elocvent „Afară!”, cuvânt-univers cu care Luiza Petre Pârvan a dat realitate pentru ultima oară activității sale preferate, mersul la plimbare.

„Biblioteca” este și acum în centru, deoarece, acordată spiritului epocii, pentru care literatura era chemată să asume o acoperire enciclopedică, *Țiganiada* – arată Luiza Petre Pârvan – își extinde discursul în domenii ca istoria, lingvistica, filologia, poetica, retorica, folclorul, filosofia socială și politică, geografia, teologia și religia. Prin asta, opera și interpretul ei se întâlnesc într-un spațiu de confort și naturalețe pentru ambii. Stilul erudit de asumare a literaturii, a studiului ei și a predării ei către învățăcei erau caracteristice Luizei Petre Pârvan, a cărei „extensie” multidisciplinară este vizibilă în cărțile și cursurile sale și era evidentă celor ce o auzeau pe viu, fie ei studenți, elevi sau interlocutori de variate tipuri și în ocazii de tot felul. E lămuritor să redau aici mărturia unei foste eleve: „Am avut marea șansă să o am profesoară și să învăț de la ea nu numai istorie literară, dar și analiza textelor, noțiuni de istoria ideilor, filozofie, literatură universală, teorie literară [...] deschidea porțile lecturii și te ducea cu discursul pînă la greci și înapoi. Erudiția ei și capacitatea de interpretare erau mine de aur pentru mine [...]. În plus, ea avea și darul de a-ți lăsa libertatea să riști în interpretare, să zbori cu imaginația și să

¹⁹ Luiza Petre Pârvan, *Strategii textuale și argumentative în „Țiganiada”*, Editura Pygmalion, Pitești, 2002. Ca și până acum, trimiterile la pagini specifice din acest volum se vor face direct în text.

citești cu mult curaj, în răspăr.” (Fevronia Novac). Am vorbit deja de metodologia ei de *predare* a literaturii sau, spre a evita inadecvata notă de pasivitate atât a obiectului, cât și a receptorului, metoda ei de „a pune literatura în mișcare (în plimbare?) spre celălalt”, de a o face să ajungă în celălalt și să-și continue acolo lucrarea (*mișcarea*) și rostul, respectiv, desăvârșirea în continua devenire.

Din cele deja spuse, a reieșit că profesoara Luiza Petre Pârvan acorda literaturii și rolul (iluminist) de a instrui, a pregăti și a forma pentru viață și pentru domenii de lucru care nu sunt restrânse la literatură. În plus, această calitate esențială o păstrează toate cărțile scrise de Luiza Petre Pârvan. Este esențială, fiindcă ea legitimează caracterul de model exemplar care motivează și justifică portretul conturat aici. Ca orice model, și ca orice narațiune cu erou, ceea ce caută să spună portretul sau istorisirea mea, nu se adresează doar filologilor, urmărește o semnificație ce trece dincolo de specializarea strictă a persoanei portretizate și de faptele sale de viață, în forma lor fixă, în care s-au întâmplat. Narațiunea mea a pornit de la acel „Mama ta e o eroină, să știi.” al Irinei Mavrodin, dar „eroina” ei nu este nici mama/femeia/omul Luiza Petre Pârvan, și nici opera sa, ci ceea ce ele creează împreună, ce se naște din ambele, iar modelul acestei creații e deschis tuturor. Între om și operă se află „biblioteca”, lectura, respectiv opera altuia, care intervine în crearea romanului existenței fiecăruia. Dacă opera Luizei Petre Pârvan s-ar fi adresat doar filologilor, eu nu aș fi putut scrie acest text, fiindcă nu sunt filolog. Sigur, doar filologii le pot analiza ca specialiști, dar, la fel cum nici acei elevi pe care îi chema la confruntarea dintre opera literară și istoria propriei lor vieți nu erau încă specialiști în ceva și urmau să meargă spre variate profesii nu doar filologia, la fel cărțile Luizei Petre Pârvan pot fi citite, date fiind stilul și felul în care sunt scrise, de cititori cu preocupări și profesii din cele mai variate. Îmi amintesc că Eliade spunea despre cărțile sale că, atunci când vor fi depășite științifice, vor putea fi încă citite, ca povești. Lucrările Luizei Petre Pârvan au și ele această calitate. Iată ce scria despre una din ele o fostă studentă: „Cartea despre metaromanul *Don Quijote* e o bijuterie de gândire literară. Găsești în acest volum elemente nu numai pentru un curs de teoria literaturii și pentru unul de literatură comparată, ci

pentru ani întregi de cursuri. E ca un fel de cheie, e ceva esențial. Și discret. Deschizi o poartă mică, de lemn, veche [...], dar ce lume descoperi după ce deschizi poarta asta!” (Maria Cristina Pîrnu). Studiile Luizei Petre Pârvan deschid spre o lume care se îmbogățește neconștient în contact cu călătorul care o străbate: pe studenți și elevi îi puteau iniția, de pildă, în filosofie, teoria culturii sau psihanaliză, pe fratele meu, care este informatician și programator, îl învățau despre limbaje formale, unui doctor sau psihiatru îi pot sugera că pacientul, nu doar cel „bolnav de literatură” compune un meta-text care se sustrage oricărei fișe clinice sau plan de tratament, unui critic al societății îi pot stimula luciditatea și umorul prin lupa așezată pe lumea eroic-dezordonată a țiganilor lui Budai, unde cele mai solemne lucruri par cât se poate de caraghioase, ș.a.m.d.

Exemplele se pot multiplica la nesfârșit, fiindcă nu e vorba doar de profesiile cititorilor, ci și de atingerea unui strat mai profund, care trece dincolo de orice profesie și ține de fapte de viață ale receptorului, ce prind un alt înțeles, o altă culoare sau o altă putere la confruntarea cu textul creat de Luiza Petre Pârvan. Iată numai câteva exemple felurite, generate în procesul scrierii acestui material. Luând contact cu mai multe lucrări ale Luizei Petre Pârvan pentru conceperea articolului de față, s-au lămurit în mine, pe negândite și pe planuri variate (afectiv, intelectual, profesional, existențial) o seamă de aspecte care stăteau alandala sau amorfe și despre care nici nu știam că, prin luminarea sau reaşezarea lor, pot activa resorturi creative sau conștientizări benefice. Citind „Stilistica și conceptul expresivității”,²⁰ un articol de tinerețe al Luizei Petre Pârvan, scris la 28 de ani, am aflat cum pot explica mai bine o situație de conflict recurent în comunicare persoanei cu care eșuam constant să comunic non-conflictual în pofida celor mai bune intenții de ambele părți. Efectul acestei lecturi a fost de-a dreptul vindecător, terapeutic. Apoi, citind despre tiparul romantic care o face pe Cătălina să se mențină necompromisă moral, deși creează un triumfi amoros cu Luceafărul și Cătălin,²¹ am înțeles

²⁰ în *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., pp. 5-12.

²¹ Luiza Petre Pârvan, „Receptarea textului literar în clasele liceale”, în *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., pp. 26-32.

mai bine rostul utilizării unui tipar narativ recurent în seriarele pe care le urmăresc, când, și eu ca și Quijote „din prea mult citit și din prea puțin dormit, mi se uscară creierii” (I, p. 32) – mă opresc să remarc, iată, și efectul acestei fraze, care produce în mine o oglindire revigorantă, transformând deodată apăsarea realității pe care o descrie, frază preluată *într-un mod semnificativ pentru mine* nu de la autorul ei, Cervantes, pe care l-am citit în copilărie, ci de la interpretul său, Luiza Petre Pârvan,²² care o selectează și de unde ajunge înapoi la mine. În filmele la care mă refer, eroina e plasată invariabil între *doi* eroi, cu privilegiul de proximitate și intimitate similare, dintre care cel perdant este nu doar mai interesant, dar uneori are și alură paradoxală de câștigător. Așadar, citind acest articol al Luizei Petre Pârvan mi-a venit și ideea de a scrie eu unul, fără legătură cu profesia mea, despre modelul romantic și schemele narrative din aceste filme create într-o parte a globului care nu a cunoscut Romantismul. Articolul m-a făcut să mă gândesc și la posibilitatea îmbunătățirii metodelor de predare, dacă acea confruntare și transfer între viața celui ce studiază și cea a textului s-ar putea cumva realiza și în alte discipline decât filologia, acolo unde „textul” nu e narativ.

Erudiția e o caracteristică firească a unui cărturar. Am căutat să scot în evidență nu faptul că ea este prezentă la Luiza Petre Pârvan, ci că o întrebuițează într-un mod nu foarte diferit de Eliade, care scria opere savante și le categorisea drept povești, sau Budai-Deleanu, care a scris o epopee eroică, sub care se ascunde o operă enciclopedică. Poate că această îmbinare organică, realizată cumva de la sine, neforțat, a resurselor științelor cu resursele artei, oferă lucrărilor Luizei Petre Pârvan ce s-ar putea numi o erudiție sau un enciclopedism „de recepție” și „de re-compunere”, nu doar de compunere: anume, ele au capacitatea de a atinge în cititor zone receptoare infinitezimale, care se trezesc și se îmbogățesc în modurile cele mai neașteptate; în același timp, și textele ei „se trezesc” sub acest contact, se extind în cititor și își sporesc nelimitat bogăția în această întâlnire, mereu singulară, dar reiterabilă la infinit.

²² Luiza Petre Pârvan, *Don Quijote – un metaroman*, ed. cit. p. 22.

Modelul „Luiza Petre Pârvan”: eroismul mișcării perpetue – cum se creează și ce creează el

Prin asta mă întorc la modelele exemplare și funcția ritului de a le reactualiza, re-juca. Modelul eroic pe care l-am expus aici poate fi „rejucat”, re-în-ființat, asumat în nelimitat-alții. El constă în a crea continuu realitate și existență la întrepătrunderea dintre om-lectură-operă, cu transferuri între aceste entități care se pierd ca entități separate, spre a genera altceva. Astfel, existența rezultată, ceea ce *se* trăiește, anume *eroul* este creația obținută continuu din aceste transferuri și îmbinări. Nu este vorba de a face o confuzie între viață și operă, între om și domeniul realizărilor sale, nu este vorba de a le suprapune, și nici de dăruirea omului în totalitate operei sale. În modelul pe care îl propun sub numele Luizei Petre Pârvan, nu e vorba de faptul că viața și opera omului exemplar sunt una, ci că ele sunt împreună *altceva* decât este fiecare în parte, iar în acel altceva, mereu în compunere, este modelul. E vorba de ceea ce viața și opera, împreună cu „oceanul de litere” sau de carte aflat *între ele*, creează împreună și în manieră continuă, la fel cum viața însăși e continuă, mergând „tot înainte!”. Când viața omului se întrerupe (dar și până atunci), modelul își continuă creația mai departe, în alții, în regim „macro-” sau „micro-”, cum arată ilustrările mele de mai sus, fiindcă modelul exemplar iese întotdeauna din propria istorie, se generează și actualizează în alții, care îi devin co-autori în măsura în care sunt modificați și modelați de el. Apare aici, din nou, o acțiune tipică profesorului, care scrie direct în ceilalți, scrie în cartea interioară a discipolilor săi, și nu doar pe hârtie.

Esența modelului „Luiza Petre Pârvan”, ca și esența creației continue, a continuei nedesăvârșiri, ca să mă întorc la termenul lui Schlegel, sau esența literaturii, pe care n-o poți cuprinde decisiv în cadre fixe, n-o poți ține în loc și consuma până la capăt, este *mișcarea*. Cum arată portretul Luizei Petre Pârvan, asumarea mișcării poate fi făcută total, până la capăt, în tot ce compune existența, și este *un act eroic*, nu doar pentru că instituie modelul exemplar, ci și pentru că, asemeni oricărui eroism, cere sacrificiu, prin situarea în realitate cu luciditate, singurătate și conștiință nefluctuantă, lipsită de slăbiciune și

de orice alinare. „Tot înainte!”, chiar când în față se află degradare, diminuare și ultimamente anihilarea, fiindcă viața și arta au aceeași mișcare, spre moarte și, de acolo... tot mai departe: „poezia înseamnă formă, înseamnă contur, deci delimitare și moarte. [...] *Expresia*, prin ea însăși, nu poate fi inefabilă; inefabil rămâne doar neștiutul, nebănuitul, cel de dincolo de expresie, fără limite și difuz.”²³ Așadar, în operă, în viață și în ce se creează între ele, eroismul mișcării perpetue nu caută moartea, fiindcă de aceea mișcarea se și perpetuează, și nici nu se teme de moarte, fiindcă dorința de a sta pe loc și siguranța acelei stări sunt refuzate, ci o ia, în schimb, însoțitor la drum, astfel vitalizând-o. Aceasta e metoda „Luiza Petre Pârvan” – limitele sunt continuu acceptate, dar nu pentru ca mișcarea să se petreacă *între* ele, ci *cu ele cu tot*, mereu înainte, proces în care acestea dispar ca limite propriu-zise și devin parte a jocului sau a drumului străbătut. Cum nici expresia sau forma în artă nu înseamnă doar moarte sau insatisfacție, doar pierdere a unui ideal ce rămâne inefabil, la fel „uciderea” ce ne împinge în orice moment dintr-un punct al vieții în altul e parte din ceea ce face ca tot ce este *să fie* și nu pierdere sau anihilare pure. În plus, transferurile sau mișcarea *între* operă și viață, și nu doar în interiorul fiecăreia din ele, elimină o dată în plus amenințarea sau limita cuprinsă în mișcare, instituind o eternitate a mișcării la un nivel unde limitele, uciderea sau ceea ce e depășit dau exact măsura forței de regenerare a mișcării în erou, ca și a modelului *mișcat* mereu în nenumărat alții, care sunt tot atâtea limite ale lui. Cu cât mai multe sunt acestea, cu atât mai potentă e viața modelului, iar, în parcursul eroului, viața și moartea sunt totuna, se petrec deodată, sunt posibile doar împreună și nu sunt decât mișcare: un erou în viață neamenințat și un erou mort care nu trăiește încă, nu există.

Iată cum, preocupată de „cea mai grea încercare de demnitate pentru un om”, de „un exemplu de felul în care moartea e o încununare a vieții” (2 aprilie 2003), Luiza Petre Pârvan a creat modelul exemplar care realizează împlinirea aceasta. Moartea ca încununare a vieții este o caracteristică eroică, iar moartea eroului este întotdeauna demnă. Luiza Petre Pârvan și-a trăit moartea în acel eroism al mișcării

²³ Luiza Petre Pârvan, *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., pp. 23-24.

înainte, cu care și-a trăit însăși viața și întregul său roman eroic. Moartea ei, cea finală și cea de zi cu zi (sub amenințarea, adesea dramatic concretizată, sub care trăia), a fost eminentamente vitală, imposibil de desăvârșit, la fel ca și literatura sau viața însăși. Despre erou nici nu prea are sens să spui că a murit sau a trăit, ceea ce îl reprezintă sunt faptele, care, reluate, repetate, repovestite, sunt în continuă mișcare spre altul, și astfel, în continuă nedesăvârșire. Cum scria Luiza Petre Pârvan „moartea, în cumplita ei revelație impudică, trezește dorința de viață”,²⁴ iar portretul ei scoate mai ales la suprafață „cumplita revelație” a mișcării și eternitatea pe care o asigură eroilor săi – creația ieșită din viață și artă, modelul eroic pe care ni-l dă Luiza Petre Pârvan, supus cum este mișcării spre celălalt, în care se reinstituie și recompune fără oprire, face din orice moarte ar conține o încununare a continuei sale existențe, căci mișcarea exact prin asta se realizează și se perpetuează ca mișcare, prin deplasarea sau „plimbarea” între ce a fost, ce este și ce urmează a fi. Altfel spus, „Afară!”, acel cuvânt prin care Luiza Petre Pârvan a anunțat ultima ei plimbare fizică; mereu „afară”, niciodată într-un (anti-renascentist, anti-iluminist) domeniu închis, delimitat, niciodată „pe loc” sau în anti-romantica „staționare orgolioasă în limitele unor formule deja acceptate”²⁵: afară dintr-un unic domeniu, afară dintr-o mereu aceeași manieră literară, afară din casă, afară din viață, afară din carte, în fine, un model mereu în afara eroinei sale, circulând spre alții, și, ultimamente, un model afară și din sine, odată intrat în alții și aflându-și împreună cu fiecare din ei altă versiune.

„Ceața uităciunii nu trebuie să acopere personalitățile istorice naționale”, este un argument pragmatic, explică Luiza Petre Pârvan, din paratextul lui Budai-Deleanu, supus intențiilor sale educative.²⁶ „Ceața uităciunii” nu se așază peste eroi, dar pentru tipul eroic de care am vorbit, provocarea stă în aceea că faptele, situate la răscruce, între viață-lectură-operă, nu sunt imediat vizibile și ușor de aflat. E nevoie de o narațiune (produsă de un cititor-interpret), care să le scoată din

²⁴ Luiza Petre Pârvan, *Cercetări de poetică și stilistică*, ed. cit., p. 23.

²⁵ Luiza Petre Pârvan, *Romantismul – studiu stilistic*, ed. cit., p. 8.

²⁶ Luiza Petre Pârvan, *Strategii textuale și argumentative în „Figaniada”*, ed. cit., p. 47.

ascundere, și asta am oferit aici. Odată ce ea există, ceața se ridică și de pe acești eroi tainici, căci drumul lor continuă și când aceia care îl parcurg acum nu mai știu cine l-a deschis. Ce contează e să ne prindem la drum. Drumul e greu, dar arată, în tot locul, ca o poveste. Spre a-l străbate în ton cu eroina de care am vorbit, privește în adâncurile lui mișcătoare fără frică, fiindcă numai așa te vei găsi zâmbind și pășind mereu „tot înainte!”.

Notă: Alexandra Pârvan este fiica Luizei Petre. Este licențiată în Psihologie la Universitatea din București, Facultatea de Psihologie, finalizând și un masterat în Filosofie, la aceeași Universitate, Facultatea de Filosofie. Este doctor în Filosofie la Academia Română. a urmat studii postdoctorale în Marea Britanie, Germania și SUA. A publicat studii în domenii precum filosofia culturii (*Dublu și diferența*, București, 2004; studii augustinieni, în enciclopedia *The Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine*, Oxford, 2013) și filosofia psihopatologiei și a medicinei (în *Journal of Evaluation in Clinic Practice*, 2018). Este lector dr. la Universitatea din Pitești, Departamentul de Psihologie și Științe ale Comunicării.